

HEINRICH HEINE

ALS DICHTER EN DENKER

DOOR
A. L. CONSTANDSE

1928

DRUKKERIJ-UITGEVERIJ „ORION” 'S-GRAVENHAGE

HEINRICH HEINE ALS DICHTER EN DENKER

I.

Een merkwaardig kind der romantiek, vol felle begeerte naar wat het leven mist — en toch tevens rijk aan liefde jegens dit bestaan. Een geniaal vertegenwoordiger van diè revolutie in de literatuur, welke alle boeien verbreekt en de vrijheid viert in het vers en in het proza. Bezeten — zooals alle romantici — door de sombere gedachten aan den dood, de verlokkenende verlangens der liefde en de verlossende bewondering der natuur. In zijn weemoed getroost door de geïdealiseerde beelden van het verleden en de kleurrijke grootschheid zijner helden. Een dromer tevens van een verre toekomst vol schoonheid en geluk. . . .

Over Heine's verhouding tot de romantiek kunnen we hier ter plaatse niet uitweiden ¹⁾. Doch het was de romantische school, die hem leidde tot heldenvereering: Jezus is hem symbool der rebellie die het geldgewin veracht, het gedoe der kleine kruideniers geeselt. Napoleon zinnebeeld van den uit het volk voortgekomen grooten leider. Bij hen zoekt hij bevrijding uit het laffe Heden, of in de Natuur vraagt

¹⁾ In mijn „Christus en de Romantiek“, het eerste deeltje dezer serie, sprak ik vrij uitvoerig over Heine. We verwijzen dus daarnaar.

hij verlossing uit de boeien der smart. Doch wijl hij òf in de natuur òf in verleden- en toekomst-droom vrede zocht, stond hij tegenover de hedendaagsche maatschappij zeer pessimistisch. De groote zwaar- moedigheid van zijn werk heeft hem den lof bezorgd van Schopenhauer. Het liefde-leed vooral heeft hem diep geroerd. Kon het anders? De zwakke, zieke Heine, lijdend aan ruggemerg-tering, kon een fijn- bezenuwd en zacht gelaat hebben, teleurstellingen in de liefde bleven niet uit. Reeds had *Goethe* in zijn „Leiden des jungen Werthers” het jonge mensch ten tooneele gevoerd, dat uit liefdesmart zelfmoord pleegt. *Novalis* had in zijn „Hymnen aan den nacht” den dood verheerlijkt. Het „heimwee naar den dood” hield ook dezen dichter gevangen. Later kwam daar- bij in het werk van *Novalis* een bewust geloof aan onsterfelijkheid — evenals bij *Goethe* — en de reac- tionnaire strekking, dat het ware leven eerst met den dood aanvangt. „In den dood wordt het eeuwige leven ons bekend: Gij zijt de dood, en maakt ons eerst gezond!” Toen *Novalis* stierf (1801) was Heine een pasgeboren kind. Doch de latere Heinrich zal *Goethe* lezen en bewonderen, en daarbij *Novalis* leeren kennen. Hij zal in zijn „Bergstem” dichten: „In het graf is rust”. En verzuchten in zijn „Morphine”: „Het ware beter, niet geboren te zijn”.

Heine was een Jood, in wien de oostersche harts- tocht nog brandde en opvlamde. Hij had de zucht tot het kleurenrijke, uitheemsche en buiten-maat- schappelijke. Hij vond het alles aan-vankelijk in de liefde, in de zinlijke hartstocht, die opvoert tot de

extaze en het al vergeten doet. Doch tevens beleefde hij tragisch den val uit den roes der zaligheid in de banaliteit der wereld. „In het boudoir eener galante dame is meer eer te vinden dan in het kantoor van een bankier”. Hoe verlangt zijn ziel naar de koesteringen der liefde!

De liefde verheft. „De meest gecompromiteerde Madeleines werden gelouterd door de vlammen van mijn hartstocht en werden weer maagd in mijn armen”, zegt de dichter. En toch: hoe doet de liefde lijden! „De engelen spreken van hemelsche vreugden — de duivels noemen het helsch lijden — de menschen spreken van liefde”. En een droef liedje, een kleine ballade, dicht hij:

Er was 'n oude koning,
Zijn hart was zwaar, zijn hoofd was grauw,
De arme oude koning
Nam zich een jonge vrouw.

Er was een schoone page,
Blond was zijn hoofd, luchtig zijn zin,
Hij droeg de zijden sleep
Der jonge koningin.

Kent ge dat oude lied?
Het klinkt zoo zoet en toch zoo droef....
Zij moesten beiden sterven:
Zij hadden elkander te lief....

Hoe zelden toch geeft ons de wereld waarlijk vreugde! En dan vlamt in Heine de verachtende spot op met de menschen.

Georg Brandes, de beroemde Deensche criticus,

getuigde van hem: „Hij was als dichter een reine en eenvoudige geest, die leefde in geheimzinnig verbond met de natuur — een droomende ziel; en hij was als spotter een scherp en vlijmend ironicus, fonkelend-geestig, vlijmend gevaarlijk”. Hoe spotte hij met de „comédie der liefde”, waar hij haar aantrof! Met de huichelarij in de wereld, die den droom vertrapt:

De liefde moet zijn: platonisch,
Sprak een hofraad met fatsoen.
Zijn vrouw lachte ironisch.
Ach! zuchtte zacht ze toen!

En Brandes zegt terecht, dat Heine leerde, van de verboden vrucht te eten en dat hij evenals Muttatuli de vrouw wees „naar de overzijde van het meer”, naar de kust der liefde aan de levenszee. „De ark — aldus Brandes — heeft ook een antilope. En de antilope was slanker en sierlijker dan al de wilde dieren des velds, die god de heer had geschapen, en hij sprak tot de vrouw: „Zou God hebben gezegd: gijlieden moogt niet eten van alle boomen in den tuin?” Die antilope was Heine. En deze dichter wist te zingen: zijn verzen *vragen om muziek*. Reeds een drieduizend muzikale composities zijn aan zijn werk gewijd. En hij moge den spottenden, anticlericalen geest van Voltaire hebben gehad, hij was daarboven méér en rijker: hij was een zanger. En welke is de macht van het lied! Terecht is Heine deze eere naam gegeven: hij was „de nachtegaal, die zijn nest gebouwd had in Voltaire's pruik”.

II.

Den dertienden December is Heine geboren. In welk jaar? Hijzelf geeft zijn geboortedatum steeds verkeerd op, spreekt van het jaar 1800. Het moet 1797 of 1799 geweest zijn. Wellicht heeft hij op deze wijze den dienstplicht ontvlucht. Zijn geboorteplaats Dusseldorf, langs den gezegenden ouden Rijn, is tot tweemaal toe onder fransche heerschappij gevallen. Napoleon deed er zijn roemrijke intocht, waaraan de herinnering in Heine's „Buch Le Grand” naklinkt. Het geboortjaar moge echter een mysterie zijn, Heine zelf bekommert er zich weinig om. „De hoofdzaak is, dat ik geboren ben”.

In Düsseldorf heerscht de fransche geest. Heine's moeder, Betty van Geldern, van hollandsche afkomst, vereert Rousseau en Voltaire. Wanneer na 1819 in Pruisen het anti-semitisme den kop opsteekt, en het pruisische „ras van vervelende en sluwe beesten” het den Joden zeer lastig maakt, neemt de liefde tot Frankrijks geest nog toe. Aanvankelijk is Heinrich voor den handel bestemd, doch zijn aanleg en zijn nerveuze gesteldheid maken hem daartoe ongeschikt. Op kosten van zijn oom Salomon — zijn vader was overleden — studeert hij voor Doctor in de Rechten. Hij slaagt, ondanks zijn afkeer van de juristen. Het „corpus juris”, het oude romeinsche wetboek, noemt hij „den bijbel van het egoïsme” en de Romeinen „bandieten, die de vrucht van hun roof in veiligheid wilden stellen en door wetten trachtten te beschermen wat ze zich door het zwaard hadden

toegeëigend". Zijn haat tegen den strijd om geld en goed, tegen de banale hebzucht, komt sterk tot uiting in dit versje:

De koning Wiswamitra
Drijft zonder rust noch duur
Door boete, strijd en vuur:
Hij wil Wasischta's koe.

O! koning Wiswamitra,
O! wat een os ben jij!
Dat jij ontbeer' en strij'
Voor niets dan voor een koe!

Daar in Pruisen echter een Jood uitgesloten was van openbare ambten, moest Heine een offer brengen aan de zoo gehate wereld: hij moest protestant worden. Dit heeft nooit verhinderd, dat hij het Christendom, juist om deze dwang, des te feller haatte. „Het Christendom is een idee, maar wat voor een! Er zijn families met onzindelijke gedachten, die zich in de spleten der oude wereld hebben genesteld, dit ledikant dat verlaten is door den Heiligen Geest zooals families wandluizen in het ledikant van een poolschen jood. Vernietigt men een dezer wandluizige ideeën, dan laat ze een stank achter die eeuwen verpest. Zoo is het ook met het Christendom, welks stichter 18 eeuwen geleden is gedood en dat sindsdien voortgaat aan ons, arme Joden, de lucht te verpesten".¹⁾

En deze „bekeerde" Jood haat, fel, heftig.... de

¹⁾ Brief aan Wohlwill.

bekeerde Joden! „Ze zijn reeds zoover in het Christendom gevorderd, dat ze al geregeld het ongeloof schreeuwend bekampen, zich dood vechten voor de Drievuldigheid, waaraan ze zelfs gedurende de hondsdagen gelooven, woedend worden op de rationalisten, het land afreizen als zendelingen en als geloofsspionnen, met kleine tractaatjes venten, het best met de oogen rollen en zoo goed in deze dwaasheden slagen, dat reeds de beroepsjaloezie er zich mede bemoeit en de oude meesters van het gilde, de volbloed-christenen, heimelijk beginnen te klagen, dat het Christendom geheel in de handen der Joden is overgegaan”.¹⁾

Nu leefde bij Heine evenzeer het besef, dat het Jodendom zijn godsdienstig karakter juist aan het Christendom had overgedragen en dus de hoofdschuldige was voor het bestaan van het priesterschap en de kerkelijke dogmatiek. Zoo hoont hij ook den joodschen godsdienst: „Een volk komt uit Egypte, vaderland van krokodil en priesterschap, en met huidziekten en gestolen zilveren en gouden voorwerpen brengt dit volk aldus den eersten positieven godsdienst, een kerk, een schavot van dogma's, waaraan men moest gelooven en van heilige ceremoniën, die men moest vieren. Toen begonnen in de wereld de zielenvangerij, het proselyten-maken, de godsdienstige onverdraagzaamheid en eindelijk alle heilige verschrikkingen, die aan de menschheid zooveel bloed en tranen hebben gekost”²⁾.

¹⁾ Brief aan Wohlwill.

²⁾ „Reisebilder”.

Wat was Heine in dezen tijd, wat geloofde hij? Volgens eigen erkenning een rationalist, die slechts bouwde op de rede. Doch naar aanleg tevens een aanbidder van de grootschheid en de verlossende majesteit der natuur, een pantheïst dus. De natuur was hem God. Zoo kwam hij tot bewondering van Goethe, die weer een aanhanger was van Spinoza. Diens rationalisme vereenigde men met de poëzie en „God-Natuur” gold als de vereerde moeder van alle schepselen. Dat het wreede, onredelijke, planlooze in de natuur — de strijd om het bestaan in alle droefheid — weinig goddelijks had, ontging hun niet altijd, maar de dichters wilden boven al het grootsche zien en bezingen. Scherp accentueerden zij het verschil tusschen de verheven natuur en de banale menschen-maatschappij, hoewel deze toch ook tot de natuur behoort. Maar Spinoza, met zijn wiskunstige logika, zijn haat jegens priester-dogma's, zijn afwijzing van elke „openbaring” — immers het natuurlijke is de openbaring van het eenig goddelijke, van de Natuur, die God is — Spinoza met zijn eenvoudig leven en afkeer van elk streven naar macht of geld, met zijn hoogmenschelijke levenshouding — deze Jood moest op Heine grooten invloed uitoefenen. Maar hij was door de Joden vreeselijk vervloekt en met smaad verbannen! En zoo kwam Heine te staan tegenover den geopenbaarden godsdienst van Joden en Christenen beiden; zoo rekende hij af met den bijbelschen en kerkelijken God. „Wij hebben hem zoo goed gekend, van de wieg af in Egypte, waar hij tusschen kalveren en

krokodillen werd verheven, tusschen goddelijke ibissen en heilige katten. We hebben hem zijn jeugdvrienden zien vaarwel zeggen bij de obelisk en de sfinx aan den Nijl, hem daarna een kleine Godkoning zien worden bij een arm herdersvolk. We zagen hem later in contact komen met de assyrobabylonische beschaving; hij deed toen afstand van zijn al te menschelijke hartstochten, onthield er zich van de woede en de wraak uit te braken. Tenminste hij donderde niet meer bij het minste en het geringste. We zagen hem naar Rome verhuizen, de hoofdstad, waar hij iedere soort nationale vooroordeelen afzwoer en de hemelsche gelijkheid van alle volken proclameerde. Hij voerde met mooie frazen oppositie tegen den ouden Jupiter en intrigeerde zoodanig, dat hij weldra aan de macht kwam en van het kapitoel uit de stad en de wereld regeerde, urbem et orbem. We hebben hem zien vergeestelijken, vaderlijk zien worden, vergevensgezind, liefdadig. Niets heeft hem kunnen redden. Hoort ge niet de klokken luiden? Men brengt de sacramenten aan een God, die sterft. . . ." ¹⁾

Doch het atheïsme van Heine, dat hoogstens wat werd gekleurd door pantheïstische fantasieën, had nog een anderen grond dan het rationalisme alleen. Heine had begrepen, dat zoolang de menschen geloofden aan den hemel, ze niet zouden arbeiden aan hun geluk op aarde; dat zoolang het onsterfelijkheidsgeloof bestond, de mensch zijn levensdoel feite-

¹⁾ „Geschichte der Religion und Philosophie in Deutschland.

lijk *buiten* het ware, en *in* het denkbeeldige leven plaatsen zou. Zoodra men inzag, dat de mensch op aarde gelukkig *moet* en *kan* zijn, wordt de verbeelding van hemelsche zaligheid een gevaar. „De oude spiritualistische godsdienst is zoo lang heilzaam geweest als de meerderheid der menschen in de ellende heeft geleefd en slechts den godsdienst van den hemel had om zich te troosten. Maar sinds, dank zij het industriëele en economisch-wetenschappelijke proces, het mogelijk is geworden, de menschen uit hun materieele ellende op te heffen en ze gelukkig te maken op aarde”, sinds dat oogenblik kwam het verzet ¹⁾).

Dit was de bewuste stem van een nieuw evangelie — dit was het woord *van den socialist*.

¹⁾ „Reisebilder”.

III.

„Het duizendjarig rijk der romantiek is ten einde en ik ben zijn laatste en afgedankte sprookjeskoning”. Het scheen inderdaad, dat Heine de romantiek had vaarwel gezegd. Hij had er aan geleden. „Het stond geschreven, dat ik van de grootste plaag, de pokken des harten, erger dan andere stervelingen geschonden zou worden, en mijn hart draagt de slecht-vergroeide litteekens in zoo groot aantal, dat het er uit ziet als het gipsmasker van Mirabeau of als de voorgevel van het paleis Mazarin na de glorierijke Juli-dagen; ja, als de reputatie der grootste tragédienne” (Rachel). En juist door het liefdeleed had zich zijn geest gewend naar grootschere en meer universeele idealen. Het zich verliezen in liefdegeluk, dat leed bracht en in de natuur-aanschouwing, die van de samenleving vervreemde, had tenslotte geen voldoening gegeven. Wel reeds had Heine als romanticus in Jezus Christus den rebel gezien, die zich fel tegen rijken en farizeeërs had verzet, die de profeet was geweest van het leven voor de idee en niet voor het geld of de macht. Jezus noemde hij „den goddelijken communist”, die ook de wereld had veroordeeld en de zondaren en hoeren had gezocht, omdat hij een blijde boodschap had voor de verachten en vertrapten. Het heimwee van Jezus naar 'n andere wereld dan deze had Heine aangegrepen, en uitteraard was dit verlangen rebelsch jegens de bestaande samenleving. Doch nooit had het geleid tot een positief beginsel, waardoor de samenleving dan ook ver-

anderd kon worden: het verzet en de afkeer hadden nooit een program tot verandering gebracht. Heine zocht het thans. De critiek nam toe: wat kon het onhoudbare heden vervangen?

In Frankrijk vond Heine de geesten in volledige gisting. Na de roemrijke Napoleontische periode was de reactie gevolgd, die het volk vernederde en slechts de groote bourgeoisie en den ouden adel diende. Allen die tot het intellect en den kleinen middenstand behoorden — allen die nog de tradities der revolutie liefhadden, kwamen in verzet. Deze rebellie had nog geen vast-omschreven doeleinden — ze leefde nog niet zoodanig, dat ze een economisch-politieke realistische omwenteling wist na te streven. Ze droomde van een andere, in de fantasie levende maatschappij, ze was hartstochtelijk en had de aarde, het vleesch, de zinlijkheid lief. *Enfantin*, de discipel van *Saint-Simon*, had de oostersche sensualiteit verheerlijkt, het vleesch in eere hersteld. *Fourier*, de theoreticus, die de menschheid in socialistische „phalanxen” (gemeenschappen) wilde doen samenleven, had den bloei der hartstochten gewild onder redelijke leiding van den mensch: ze moesten *social* te werk gesteld, niet onderdrukt. Doch den grootsten invloed had wel *Saint-Simon*, die in 1825 was overleden, en het best aansloot bij de romantiek en het dichterlijke individualisme.

Heine had reeds vele reizen gemaakt, toen hij in Frankrijk kwam. Daar brak in November 1831 een groote opstand uit van armen, die brood eischten. „Arbeidend leven of strijdende sterven” was hun

leuze. Ze vroegen het recht op loonenden arbeid, dat de omwenteling van 1848 wilde verwerkelijken, door op staatskosten groote werkplaatsen in te richten tot werkverschaffing. Deze doeleinden waren niet socialistisch en later heeft Lafargue (Marx' schoonzoon), doordrenkt van den ouden franschen geest, tegenover het burgerlijke „recht op arbeid” — dat in den grond slechts het recht was van den arbeider om geëxploiteerd te worden — het „recht op luiheid” gesteld, dat eigenlijk bedoeld was als het recht van den proleet, om zoo weinig mogelijk te werken en zoo veel mogelijk te genieten, zich aan kunst en wetenschap te wijden, en vrij te zijn. De machines moesten dan de menschelijke slavernij vervangen. Toch was het niet onmiddellijk socialistisch verzet van grooten invloed: het stelde de *sociale* revolutie aan de orde, toen de *politieke* tot een algemeene teleurstelling was geworden. En de eerste constructies eener ideale sociale orde waren natuurlyk *utopisch*. Ze sloten niet aan bij de ontwikkeling, die bestond. Ze waren niet realistisch genoeg. En vooral hielden ze geen rekening met het feit, dat de onderdrukte klassen — de arbeiders *zelf* zich moesten bevrijden en bewust moesten zijn van wat ze wilden. Vandaar dat Graaf de Saint-Simon weinig verwachtte van het volk, en alles van de uitnemende leiders. Zijn leer was een eigenaardige mengeling van democratie en aristocratisch individualisme. Hij wilde alles vóór het volk, maar niet dóór het volk. Het volk moest worden geregeerd, van boven-af moest redding komen. Zelfs wendde hij zich achter-

eenvolgens tot Napoleon, Lodewijk XVIII en Karel X om hen voor zijn plannen te winnen!

Saint-Simon meende terecht, dat het brood het „goddelijk recht” van den mensch was. Hij was een christelijk pantheïst en zag als zoodanig in elken mensch de Godheid. Hoe nu de samenleving „christelijk” te organiseeren? Door de macht te schenken *aan de bekwaamsten*. Drie kasten moesten de menschheid regeeren: de geleerden, de industrieelen en de geestelijken, die de wetenschappelijke theorie, haar toepassing en tenslotte de opvoeding van het volk moesten ter hand nemen. In zijn sterfjaar verscheen zijn werk over „Le nouveau Christianisme”. Het wilde nieuwe „kerkvaders” over de menschheid aanstellen, slechts gekozen uit de bekwaamsten. Niet meer de geboorte, doch slechts de kunde zou hun plaats bepalen. Het wilde door middel eener Centrale Bank alle goederen ter beschikking stellen van de „industrie”, dus den eigendom collectief maken. Deze idealen waren voor de romantici zeer aantrekkelijk: ze deden een beroep op de aristocraten der kennis en der bekwaamheid. Ze verheerlijkten Napoleon eenigszins. „In zekeren zin — zegt Heine — was Napoleon een Saint-Simonistisch keizer: terwijl hij zelf door zijn geestelijke superioriteit tot oppermacht bevoegd was, bevorderde hij slechts de heerschappij der bekwaamheden en beoogde de physische en moreele welvaart der talrijke armere klassen”¹⁾. Zoo was voldaan aan het individualisme

¹⁾ „Französische Zustände”, Eerste deel.

en aan het socialisme beide. Daarbij kwam de eerbied voor den Christus, die óók was gekomen om de armen te verlossen: een God ter redding van de menschen uit deze verdorven wereld.

In 1825 zette gedurende korten tijd „Le Producteur” de ideeën van Saint-Simon uiteen. Daarna verscheen nog een „Exposition de la doctrine”, en in bladen als „L’Organisateur” en „Le Globe” bepleitte men de zaak van het Saint-Simonisme, waarvan weldra negen verschillende richtingen bestonden. Vooral Infantin was een vurig verdediger, een romanticus die „de vrije liefde” voorstond, „de vrije vrouw” zocht, de cultuur verafschuwde. Ook Chevalier was één der knapste koppen dezer beweging. In 1832, op den 22sten Januari, wordt de zaal, waar deze revolutionairen vergaderden, gesloten, terwijl Heine daarbij tegenwoordig was. In Augustus volgde een proces tegen verscheidene der gearresteerden: Infantin en enkele anderen werden in de gevangenis geworpen.

Dit alles heeft op Heine een grooten invloed gehad. Zijn socialisme werd geheel Saint Simonistisch getint, en vooral in zijn „Reisebilder” van 1834 kan men zijn toenmalige gedachten, die zeker revolutionair waren, aantreffen. Zeker was hij een der eerste (anti-duitsche) Duitschers, die het socialisme hebben gepropageerd.

En nu zien we hem optrekken tegen „de zieke, oude wereld, nog niet genezen van dezen knechtenden deemoed, van die striemende zelfverachting, waaraan het menschengeslacht sinds vijftienhonderd

jaar lijdt en die we met de moedermelk van het bijgeloof inzuigen". Hij ziet de menschen als wezens, die hun vleeschelijk bestaan willen ontkennen, die de aarde ontrouw worden, die slechts „geesten" willen zijn. Hij ziet hen als spoken en als bezetenen. Deze 'Tartuffe's, die toch grootendeels slechts in schijn de candidaten zijn des hemels, deze schijnheiligen, die toch het liefst nog ànderen naar den hemel verwijzen, ook al prediken ze het voor zichzelf, moeten gedegenererde types worden van het menschengeslacht. Doch deze degeneratie zal overwonnen worden, het geluk en de vrijheid moeten zegevieren. „Deze oude kathedralen, die vroeger overmoedige, vrome geslachten, welke hun geloof tot in den hemel wilden vestigen, tot reusachtige hoogte verhieven, vallen, worden steen voor steen afgebroken en hun goden gelooven niet meer aan zichzelf. Deze goden zijn onthoofd en onze eeuw heeft niet genoeg verbeelding, nieuwe te scheppen. De gansche kracht van het menschenhart wordt nu liefde tot de vrijheid, en de vrijheid is wellicht de godsdienst van onzen tijd en nog wel een, die niet aan de rijken, doch aan de armen wordt gepredikt: en ze heeft ook haar apostelen, haar martelaren en haar Iskarioth's" ¹⁾).

¹⁾ „Englische Fragmente".

IV.

Het socialisme van Heine wil de vreugde, het genot, de vrijheid en vooral: de schoonheid. Het beroept zich meermalen op Jezus en toch wil het feitelijk Helleensch zijn: een bruiloft van de zinlijkheid met het leven. Heine verheerlijkt ook „de zinlijke vreugde der Grieken”, hij verdeelt ten slotte de menschen in „Nazarenen” en „Hellenen”. Nu is bij Heine deze Grieksche tendenz wel voortdurend aanwezig, doch ze zegeviert tenslotte niet en ze is dan ook nooit volledig ontwikkeld. Toch was de afkeer van het christelijke puriteinsche ideaal, van de der wereld-afstervende eenvoud en de beperking der behoeften de oorzaak, dat Heine in felle polemieken werd gewikkeld met de Duitsche revolutionairen van dien tijd.

Er waren in Duitschland enkele rebellen geweest, die waarlijk sociaal revolutionnair dachten, zooals George Büchner en Weitling, doch het grootste deel der revolutionairen was ten slotte overheerschend *nationalistisch*. Ze wilden den nood des volks opheffen, maar vooral den nood van het *duitsche* volk. Heine daarentegen was universeel, internationaal en anti-duitsch gezind. Hij had in Frankrijk een levensopvatting en een mentaliteit gevonden, er een beweging aangetroffen, die zijn hart hadden veroverd. De stroeve, practische, germaansche duitsche geest was hem vreemd en vijandig. Wanneer Herwegh en Freiligrath het opnemen voor het verdrukte volk, looft hij dit in hen. Doch zoodra ze schallende

verzen publiceeren over het duitsche vaderland en den ouden duitschen Rijn, valt hij hen af. Hij parodieert Freiligrath zelfs goedmoedig in „Atta Troll”, en kent den Rijn aan Frankrijk toe, omdat de Duitschers hem niet waard zijn. Vooral hoont hij onophoudelijk de Zwabische dichters, die bovenal Duitschland verheerlijken, spot hij met hun patriotische frazen en hun bier- en kroegpoëzie. Hoe fel Heine Duitschland haatte, blijkt uit zijn bijdrage in Marx' „Deutsch-französische Jahrbücher” over koning Ludwig van Beieren. Deze koning wordt daar voorgesteld, knielende voor de madonna met het kindeke Jezus en haar verheerlijkend, smeekend om haar gunst. En dan vervolgt het vers:

De moeder Gods beweegt zich dan
Zichtbaar beweegt zich haar mondje.
Ze schudt er ongeduldig het hoofd
En spreekt tot haar klein kindje:

„Het is een geluk, dat ik op den arm
Je draag, en niet meer in den buik.
Een geluk, dat ik voor dit monster
Niet meer behoef te vreezen.

Hadd' ik in mijne zwangerschap
Dien hatelijken gek gezien,
Ik had gewis een misgeboort'
Inplaats van een God gebaard.

Zijn anti-duitsche gezindheid en zijn aristocratische zucht tot schoonheid en genot zouden hem ech-

ter ook in hevig conflict brengen met *Ludwig Börne*, tegen wien hij een zeer geprikkeld, vaak onrechtvaardig en doordravend geschrift uitgaf. Börne was een democraat boven alles, hij vroeg niet naar de schoonheid in de eerste plaats, doch naar het *nut voor het volk*. Deze utiliteitsleer moest tegen de esthetiek van Heine opbotsen. Was Börne beter revolutionnair? Neen: hij was een nuchterder en feller politicus. Zoo had hij Goethe aangevallen in een zeer opmerkenswaardig pamflet. Hij ziet in de „Faust” geheel de halfslachtigheid en de vorstendienst van Goethe weerspiegeld. Berucht is Goethe's woord: „Ik zou liever onrecht dulden, dan wanorde.” Goethe's aristocratisch principe gaat in het tweede deel van Faust zóó ver, dat hij de onsterfelijkheid slechts aanvaardt voor de helden, de aanvoerders — niet voor het gemeene volk. Börne zag nu in Goethe's „Faust” afgebeeld God en den Duivel, feitelijk twee tegenstanders: de verbeelding van het opperste gezag en van het verzet, de opstandigheid daartegen. Is deze Satan nu een felle rebel? Neen, integendeel wil hij het met God op een accoordje werpen. Hij is „Zijner Majesteit's meest loyale oppositie” en zegt van God:

„Van tijd tot tijd zie ik graag den Oude weer,
Ik wacht me wel, met hem te breken. . . .
Het is toch aardig van zoo'n grooten Heer
Zoo minzaam met den Duivel zelf te spreken!”

De geheele moraal van Goethe is dus, dat de opstandigheid nooit het gezag omver moet stooten doch er een overeenkomst mee moet trachten te slui-

ten. En tevens, dat de autoriteiten lankmoedig, democratisch moeten zijn en de oppositie ook aan het woord moeten laten komen. Daarom ook onderhoudt God zich met den Duivel op zoo vriendelijke wijze. In deze geheele verbeelding zag Börne de karakterloosheid van den gevierden, grooten Goethe.

Heine echter was nog immer de vereerder van den grooten dichter, de bewonderaar van diens schoone verzen, en hij waardeerde zijn „voornaamheid”. Daarbij kwam beider pantheïsme, beider hellenistische gezindheid. Ook bij de Grieken toch was de cultuur en de kunst eigendom geweest van de vrijen, niet van de slaven. En zoo komt Heine er toe, tegen de Duitsche revolutionnairren, tegen Börne en anderen, uit te varen, omdat hij het duitsche volk *niet liefheeft*. Dat is de grondtoon van veel wat Heine schreef: hij wil het volk verheffen, maar bemint het niet. Hij wil zich er niet voor opofferen, want hij bemint de vreugde en het leven. „Daarin, zooals in menig ander opzicht, scheiden wij ons van de lieden der revolutie. Wij willen noch lange broeken, noch preutsche bourgeois, noch bescheiden presidenten; wij stichten een democratie van aardsche goden, gelijk in geluk en gezondheid. Gij vraagt simpele costuums, eenvoudige zeden en goedkoope genietingen — en wij daarentegen willen nektar en ambrozijn, purperen mantels, de wellust der geuren, de dansen der nymfen, muziek en spelen.”¹⁾

De Duitsche patriotten willen geen genie en geen

¹⁾ „Gedanken und Einfälle”.

schoonheid erkennen als verre het nuttige te boven gaand. Maar wat is dan de vrijheid waard, als de mensch slaaf wordt van de materialistische praktijk, van de „zaak”, van de dagelijksche, banale beslommeringen? Hij schimpt op deze vrijheidsmensen: „De knecht zingt graag een couplet op de vrijheid, 's avonds in het cabaret; dat bevordert de spijsvertering en geeft smaak aan de dranken.” Hij wil niet gelijk gesteld worden met „knechten”. Hij heeft een volksvergadering bezocht in Montmartre en schrijft daarover: „Een scheeve schoenlappersknecht met kromme beenen trad op en beweerde, dat alle menschen gelijk waren. . . . Ik ergerde mij niet weinig over zoo'n brutaliteit. . . .” Deze onredelijke uitvallen, waarin Heine weer het „geboorte-voorrecht” schijnt te willen oproepen, worden soms wat milder, doch we vinden hen meermalen terug: het „plebs” heeft zijn liefde niet. „Een verwoed democraat van mijn land zeide mij, dat hij zijn hand in het vuur zou steken om haar te zuiveren, als hij 't ongeluk had die des konings aan te raken. Ik antwoordde, dat indien Zijne Majesteit het Volk, de soeverein, mij de hand had gedrukt, ik haar zou. . . . wasschen.” Hij vindt inderdaad het volk onzindelijk, ook al verzacht hij zijn oordeel, omdat hij de oorzaken daarvan begrijpt. „Het volk is niet schoon. Integendeel, het is hatelijk. Maar deze verachtelijkheid ontstond met het vuil en zal daarmee verdwijnen, zoodra we openbare badinrichtingen bouwen.”

Er was echter nog wel een andere reden, waarom hij de politici, hoe revolutionnair ze ook waren, wan-

trouwde. Het was, omdat hij zoovelen hunner had zien verworden tot parvenu's, tot leden der heerschende klasse. Hij haatte den parvenu. De republikeinen wilden koning en adel vervangen door autoriteiten uit het volk. Wat veranderde daarmee? Niets, dan dat deze volksmannen opklommen tot volksmenners, gezeten werden, gearriveerde bourgeois. „Een republikein, die geld heeft bemachtigd, heeft opgehouden republikein te zijn.” Heine heeft zoo *Enfantin* zien verworden, den gewezen rebel. „De martelaren van vroeger worden niet meer gehoond of vervolgd. Ze dragen het kruis niet meer, of het moest het kruis zijn van het Legioen van Eer. Ze trekken niet meer blootsvoets door de woestijnen van Arabië om er de vrije vrouw te zoeken. Deze bevrijders van de huwelijksbanden, deze verbrekers der familieketenen zijn bij hun terugkomst uit den Oost gehuwd en de meest stoutmoedige huwelijksmakelaars van het Westen geworden. En ze loopen met laarzen aan. De meesten dezer martelaren zijn tegenwoordig welvarend. Verscheidene onder hen zijn neo-millionnaires en meer dan een is gearriveerd tot de meest geëerde en best betaalde baantjes. Het gaat snel tegenwoordig — met die spoorwegen! Deze apostelen van voorheen, die van den gouden eeuw voor allen droomden, hebben er zich mee tevreden gesteld, de eeuw van het zilver(het geld) te propageeren, de regeering van dien geldgod, die vader en moeder is van alle andere. Het is misschien dezelfde God, die men heeft gepre-

dikt toen men zeide: „Alles is in hem, niets is buiten hem, zonder hem is men niets. . . .”¹⁾

En bij dezen wonderlijk-samengestelden dichter breekt, ondanks alle aristocratische individualisme, ondanks alle romantische afkeer van de wereld en haar materieelen strijd, toch weer de sympathie door met de onterfden, het medelijden met de armen, en wat hij de republiek evengoed verwijt als de monarchie is dit, dat men ook daarin zou hebben „aan de eene zijde de talrijke klasse, die alles voortbrengt en niets geniet, aan de andere de bevoorrechte minderheid, die niets voortbrengt en alles geniet.”

¹⁾ „Geschichte der Religion und Philosophie in Deutschland”. Tweede druk.

V.

In de eerste helft der vorige eeuw had in Duitschland één wijsgeer meer invloed dan alle andere: het was *Hegel*. Staatsfilosoof en reactionnair, zou hij echter niet weinig verwonderd zijn geweest, zoo hij geweten had, dat zijn denkwijze een groot deel der beste leerlingen gebracht had tot revolutionnaire overtuiging. Dat was niet de schuld van het *systeem* van Hegel; het was het gevolg zijner *methode*. In Hegels systeem toch kon men de wijsgeerige bevestiging vinden der theologie: de wereld is openbaring der Idee, die zich in de Natuur echter tot haar tegendeel heeft verkeerd. Daarom is de natuurlijke wereld. . . . verkeerd. De idee moet daarom in den mensch tot bewustzijn komen, tot zelfbewustzijn, om de natuur te loochenen en te ontkennen. De Geest moest over haar zegevieren. Dit was, wat de christelijke dogmatiek aldus uitdrukte: dat God de Vader, de Idee, de wereld geschapen had — dat hij zich daarin als de Zoon, als Jezus, had geopenbaard, doch dat tenslotte de Geest, hoezeer ook door de natuurlijke wereld miskend en gekruisigd, verheerlijkt zegeviert; daarom staat Jezus uit het graf op om als Heilige Geest te triomfeeren.

Hegel legde er echter den nadruk op, dat de werkelijkheid *een proces is*: de Idee verkeert *eeuwig en altijd* tot de Natuur, de Natuur is en wordt *immer* door den zelfbewusten Geest ontkend. Dit proces is *dialectisch*, d.w.z. dat de ontwikkeling eindigt met de *ontkenning en opheffing van haar punt van aanvang*.

Door deze methode geraakte Hegel nu zelf tot moeilijkheden. De Natuur was nooit van de Idee verlaten, doch de Geest nooit zonder Natuur voorhanden. Het gansche leven was dus tweezijdig, innerlijk tegenstrijdig, en het groeiproces beduidde, dat de eene kracht de andere overwon, om tenslotte aan eigen innerlijke verdeeldheid, aan eigen onhoudbaarheid weer onder te gaan. Zoo kan het plantje slechts ontkiemen, door het zaadje te verbruiken, doch de vruchten teren weer het plantje op. Uit één graankorrel zijn vele geworden, doch slechts door de vernietiging heen van zaad en koren-aar. Wanneer de ontwikkeling dus inderdaad dialectisch verloopt, *moet al het bestaande te gronde gaan* om plaats te maken voor het nieuwe en ontkiemende in de wereld. Men kan nu den nadruk leggen op de noodzakelijkheid van het bestaan van elk stadium en er op wijzen, dat elke andere toestand toch óók op den duur onhoudbaar blijkt. Dan kan men het bestaande verdedigen, omdat het „noodwendig” is en „niet slechter dan het andere”. Dat deed Hegel. Maar men kan óók betoogen, dat het bestaande vernietigd *moet worden*, en dat het toekomstige wel is waar geen eeuwigheid voor zich heeft, maar dan toch het heden *overwint*, een *hooger stadium* is. Het plantje blijft niet bestaan — goed, maar het is toch *méér* dan het zaadje en *leidt* tot rijken oogst. Aldus redeneerden Hegels radicale leerlingen, de *Jonghegelianen*.

We zien in dien tijd Max Stirner optreden, die met voorliefde Goethe's woord aanhaalt: „Al wat bestaat, is waard, dat het te gronde gaat,” en de ge-

broeders Bauer, die met deze dialectiek den godsdienst aanvallen, den Bijbel weg-critiseeren. We zien Proudhon in Frankrijk zijn werk schrijven over de „Economische tegenstellingen”, Bakoenine getuigen „dat de kracht der vernietiging ook een scheppende kracht is” en dat de ontwikkeling haar uitgangspunt negeert, zoodat de dierlijkheid en de slavernij worden overwonnen door de menschelijke solidariteit en de vrijheid. Marx tenslotte wijst de economische tegenstelling aan als klassenstrijd, en het is Marx geweest dien Heine het best kende. Doch lang vóór Marx heeft de dichter de consequenties der dialectiek aanvaard en begrepen en Engels heeft hem de eer gegeven, de eerste te zijn geweest, die als Jonghegeliaan revolutionnair socialist werd. „Wat noch de regeering, noch de liberalen zagen, dat zag sinds 1833 ten minste één man: en deze heette Heinrich Heine.”¹⁾

De ontnuchterende, verkeerde werkelijkheid, had Hegel geleerd, was nooit van de redelijke Idee verlaten. Juist deze vernietigt haar ten slotte, omdat de logika wil zegevieren over de onredelijkheid in de wereld. Daarom ook valt aan het redelijke de toekomst ten deel, is aan de gedachte de overwinning. „De gedachte gaat aan de daad vooraf, als de bliksem aan den donder...” en het uur zal komen, waarin deze donder kracht zal hebben als nog nooit

¹⁾ F. Engel: „Ludwig Feuerbach”,

in de wereldgeschiedenis is voorgekomen ¹⁾). Met deze profetie belijdt Heine zijn geloof in de toekomst: hij wordt een „communist”.

In de vorige eeuw verstond men onder communisme elke theorie, die door opheffing van den particulieren eigendom de gemeenschap wilde veredelen. „Eigendom is diefstal”, had Proudhon uitgeroepen, is roof jegens de gemeenschap. Het ging er om, de gemeenschap haar rechten weder terug te geven. Heine had in Parijs samengewerkt met Marx, hij correspondeerde met Lassalle, en hij kende dus het duitsche communisme even goed als het fransche. Natuurlijk was hij geen Marxist — evenmin als Marx zelf! Hij bleef vol tegenstrijdigheden, vol mogelijkheden, en hij sympathiseerde slechts met het communisme, zonder al zijn beginselen te deelen. Die sympathie heeft Heine herhaaldelijk geuit in zijn verzen en in zijn proza, nu eens door zijn sociale opstandigheid, dan weer door zijn ironisch bespotten van den eigendom. Verschillende gedichten zijn beroemd geworden. In zijn „Wintermärchen” heeft hij het nieuwe evangelie het best vertolkt. Wanneer hij een psalm hoort zingen over de hemelsche vreugden jubelt hij:

Een nieuw, een beter lied,
O vrienden, wil ik dichten!
Wij willen hier op aarde reeds
Het Hemelrijk oprichten.

¹⁾ „Zur Geschichte der Religion und Philosophie in Deutschland”.

Wij willen op aard' gelukkig zijn
En willen niet meer derven,
Verbrassen zal niet de luie buik,
Wat vlijtige handen verwerven.

Er groeit beneden brood genoeg
Voor alle menschenkinderen.
Ook rozen en myrthen, schoonheid en lust,
En suikererwten niet minder!

Ja, suikererwten voor iedereen!
Zoodra de peulen barsten!
Den hemel laten wij dan over
Aan de engeltjes en de musschen!

En hij zegt het duidelijk: „De vernietiging van het geloof aan den hemel heeft niet alleen een moreele, doch ook een politieke beteekenis: de massa's dragen niet meer met christelijk geduld hun aardsche ellende en haken naar gelukzaligheid op aarde. Het communisme is een natuurlijk gevolg van deze veranderde wereldbeschouwing en het verbreidt zich over gansch Duitschland. Het is evenzoo natuurlijk, dat de proletariërs in hun strijd tegen het bestaande de vooruitstrevende geesten, de filosofen der groote school, als leiders bezitten; dezen gaan over van de theorie tot de daad, het laatste doel van alle denken, en formuleeren het program”¹⁾).

Beroemd ook is de passage in „Atta Troll”, waar de beer tot zijn jongen spreekt over de menschen.

¹⁾ „Briefe über Deutschland”.

Deze „laatste vrije woudzang der romantiek”, vol humor en ironie, bevat passages, waarin de oude, aristocratische Heine nog weer spot met de „gelijkheid voor den staat”, zoodat „elke ezel tot het hoogste ambt bevoegd zal zijn”, met onhebbelikheden der Joden, en andere toespelingen maakt; doch ook deze coupletten dicht hij:

Ja, de aarde der gemeenschap
Viel den enkeling te buit
En van rechten des bezits
Spreekt hij dan, van eigendom!

Eigendom! Recht van bezit!
O, die diefstal! O, die leugen!
Zulk een list en onzin beide
Kon alleen de mensch uitvinden.

Geen eigendom schiep
De natuur, want zonder zakken,
Zonder zakken in de pelzen
Komen we allen ter wereld.

Geen van ons allen werden
Aangeboren zulke zakjes
In het buitenste lichaamsvel
Om den diefstal te verbergen.

Slechts de mensch, dat gladde wezen,
Dat met vreemde wol kunstig
Zich bekleedde, wist ook kunstig
Voor zakken zoo te zorgen.

Een zak! Onnatuurlijk
Is hij als de eigendom,
Als de rechten van het bezit:
Zakkenrollers zijn de menschen!

Geestig en mooi beide is ook zijn lied over de
hongerige ratten, dat aldus aanvangt:

Er zijn twee soorten van ratten:
De hungerigen en de zatten.
De zatten blijven verg'noegd tehuis,
De hungerigen echter trekken er op uit.

Heine beschrijft dan dezen tocht der armen en de
vrees der rijken.

Dit radikale soort
Weet niets van eenen God.
Ze laten niet doopen hun gebroed,
De vrouwen zijn gemeenegoed.

De zinnelijke rattentroep
Die wil slechts vreten en zuipen.
Hij denkt niet, zuipend aan den disch,
Dat onze ziel onsterfelijk is.

Zoo'n echte wilde rat
Die vreest geen hel of kat.
Hij heeft geen goed, hij heeft geen geld
En is op nieuwe verdeeling gesteld.

Steeds nader rukken dan de rattenlegers. Doch
de gezeten burgerij staat machteloos.

Geen klokgelui, geen priestergebed,
Geen hooge en wijze kamerwet,
Ook geen kanonnen, mocht ge ze vinden,
Kunnen u helpen, mijn lieve vrinden!

Uw afgeleefde redeneering
Helpt u niet meer, noch uw bezwering.
Men vangt geen ratten met syllogismen,
Ze springen over de fijnste sofismen.

Een leege maag is slechts te gerieven
Met soeplogika en gehaktmotieven.
Slechts argumenten van rundergebraad,
Ondersteund door een geldersche worst-
citaat.

Een zwijgende stokvisch, in boter gesmoord
Behaagt dit radicale soort.
Veel beter dan een Mirabeau
En alle sprekers sinds Cicero.

Kwam hier, in dit gedicht, Heine's afkeer van een volk, dat alleen bij brood leeft, óók wat tot uiting? Ligt er ook een zachtmoedige hekeling in van het feit, dat de armen bijna steeds en alleen denken aan eten en drinken — denken *moeten*, uit nood? We weten het niet. Wel heeft in Heine altijd de schoonheidszoeker geworsteld met den communist, en tenslotte, in de Voorrede op zijn Lutezia (1855) heeft het communisme het toch gewonnen. In 1854 nog had hij geschreven: „De min of meer geheime aanvoerders der Duitsche communisten zijn groote kenners der Logika, waarvan de sterksten uit de school

van Hegel zijn voortgekomen, en zij zijn zonder twijfel de knapste koppen, de energiekste karakters van Duitschland. Deze Doctoren in de Revolutie en hun meedoogenloos vastberaden volgelingen zijn de eenige kerels in Duitschland, die leven in hun lijf hebben, en hun behoort, vrees ik, de toekomst”.

„Vrees ik”. Waarom? Vreesde Heine waarlijk de komst van het communisme? Hij bekent het ons in 1855, als hij zijn vrees heeft overwonnen:

„Door middel van de „Augsburger Allgemeine Zeitung” ontvingen de verspreide communes der communisten geloofwaardige berichten (n.l. uit Heine’s artikelen. C.) over den gestadigen vooruitgang van hun zaak; zij vernamen tot hun groote verbazing, dat zij allermint een zwakke, kleine groep vormden, maar integendeel de sterkste van alle partijen; dat hun dag, weliswaar, nog niet gekomen was, maar dat rustig afwachten geen tijdverlies beteekent voor menschen aan wie de toekomst behoort. Die erkenning, dat de toekomst is aan de communisten, legde ik af op een toon van uiterste beduchtheid en angst; en helaas! dat was in het geheel geen veinzerij! Waarlijk, slechts met afschuw en schrik denk ik aan het tijdstip, waarop die onguire beeldenstormers de macht in handen zullen krijgen: met hun eeltige handen zullen zij zonder genade al de marmeren beelden der schoonheid vermorzelen, die mijn gemoed zoo dierbaar waren; vergruizelen zullen zij al die fantastische en nietige snuisterijen der kunst, die de dichter zoo lief had: zij zullen mijn laurierbosschen verwoesten en er aardappels poten; de leliën die sponnen

noch arbeidden en die toch zoo schoon gekleed waren als koning Salomo in al zijn heerlijkheid, zij zullen dan uit den bodem der maatschappij worden uitgerukt, tenzij zij het spinrokken ter hand wilden nemen; de rozen, die werkelooze bruiden der nachtegalen, zullen hetzelfde lot ondergaan; de nachtegalen, die onnutte zangers, zullen verjaagd worden, en helaas! mijn „Buch der Lieder” zal den kruidenier dienen om er zakjes van te maken, waar hij koffie en snuif in zal doen voor de oude vrouwtjes der toekomst. Helaas, ik voorzie dat alles; en ik ben ten prooi aan een onuitsprekelijke droefheid, als ik denk aan de verdelging, waarmee het zegevierende proletariaat mijn verzen bedreigt, die zullen ondergaan met gansch de oude romantische wereld. En toch, ik beken het vrijmoedig, datzelfde communisme, zoo vijandig aan al mijn belangen en neigingen, oefent op mijn ziel een bekoring uit, waartegen ik mij niet vermag te verzetten; twee stemmen verheffen zich te zijnen gunste in mijn gemoed, twee stemmen, die zich het zwijgen niet willen laten opleggen, die in den grond misschien niet anders zijn dan helsche inblazingen — maar hoe het ook zij, ik word er door beheerscht en de sterkste duivelbanner zou ze niet kunnen bedwingen.

Want de eerste dier stemmen is die der Logica. „De duivel is een kenner der Logika”, zegt Dante. Een vreeselijk syllogisme heeft mij betooverd en als ik de premisse: „Alle menschen hebben het recht om te eten” niet kan weerleggen, ben ik gedwongen mij ook te onderwerpen aan al haar gevolgtrekkingen.

Als ik er aan denk, loop ik gevaar het verstand te verliezen, ik zie al de demonen der Waarheid in triomf om mij heen dansen en een wilde wanhoop overmeestert ten slotte mijn hart en ik roep uit: „Ze is reeds lang berecht en geoordeeld, deze oude maatschappij. Dat het Recht zijn loop neme! Dat zij ten onder ga, die oude wereld, waar de onschuld is gestorven, waar het egoïsme heeft gebloeid, waar de mensch door zijn evenmensch werd uitgebuit! Dat zij verwoest mogen worden tot den grond toe, die bepleisterde graven, waar Leugen en Onrecht troonden! En gezegend zij de kruidenier, die van mijn verzen eenmaal zakjes zal maken om er koffie en tabak in te doen voor de arme goede bestjes, die in onze tegenwoordige onbillijke wereld zich misschien zulk een versnapering moesten ontzeggen! Fiat justitia, pereat mundus!” (Leve de gerechtigheid, al mocht de wereld ten onder gaan....)

VI.

Blijven wij een oogenblik stilstaan bij deze belangrijkste periode uit Heine's leven — bij de revolutionaire gedachten, die hij nimmer heeft verloochend. Gaan wij zijn werken door, dan ontmoeten wij in zijn poëzie overal, van den beginne af, het besef der onhoudbaarheid van de kapitalistische maatschappij. In één zijner eerste groote gedichten, „William Ratcliff“, lezen we reeds:

O, zie mij toch die zware, zatte lieden,
Hoe met een wal van wetten
Zij zich verweren tegen allen aandrang
Der schreeuwend arme hongerlijders!
Wee hem, die dezen wal doorbreekt!

En één der personages filosofeert daarop:

Gereed staan rechters, beulen, strikken, galgen. . . .
Zoo dacht ik ook, en deelde de menschen
In twee naties in, die wild elkaar bekampen:
In zatten namelijk en in hongerlijders. . . .
Behalve in zijn vele proza (vooral in de „Reise-

bilder“) heeft Heine ook in zijn „Zeitgedichte“ (1839—1846) de critiek niet gespaard. In „Adam de Eerste“ hoont Adam God zelven, die hem uit het Paradijs heeft gejaagd, doch niet kan verhinderen, dat Adam toch gegeten heeft van de vruchten van den boom der kennis. Hij weigert zelfs nog terug te keeren in het Paradijs: „Dat was geen recht Paradijs; er waren daar verbodene boomen“.

Ik wil mijn volle vrijheidsrecht!
Vind ik daarvan een beperker
Dan verandert mij het Paradijs
In een hel en in een kerker!

Zoo vinden we ook de waarschuwing aan een vriend, die revolutionnaire boeken liet drukken, waarin priesters en heerschers worden aangevallen.

Beste vriend, gij zijt verloren!
Vorsten hebben lange armen,
Priesters hebben lange tongen
En het volk heeft lange ooren!

Geestig en rebelsch ook is het vers op den ontwakenden Michel:

Michel, vallen jou de kleppen
Van de oogen? Merk je dat
Men jou de beste meppen
Voor den muil heeft weggejat?

Als namaak deed jij je beloven
Zuivere hemels heerlijkheid,
Boven, waar de Engelen stoven
Zonder vleesch — de zaligheid!

Michel! werd je geloof wat weeker?
Of je eetlust sterker, niet?
Je grijpt nu den levensbeker
En je zingt een heidensch lied!

Michel, laaf je, en wees niet laf,
Durf benêe de lust vermeêren,
Later liggen we in het graf,
Waar je 't stiltjes kunt verteren....

Doch het aangrijpendste, het schoonste is wel het lied, gewijd aan den opstand der Silezische wevers, profetisch en onheilspellend:

Uit sombere oogen geen tranen geperst
Ze zitten aan 't weefstoel, de tanden geknerst:
„Duitschland, wij weven uw lijkendoek,
Wij weven daarin den drievoudigen vloek —
Wij weven, wij weven!

Een vloek voor den God, tot wien wij baden
Toen winter en honger binnentraden;
Wij hebben vergeefs gehoopt en gewacht,
Hij heeft ons bespot en bedot en veracht:
Wij weven, wij weven!

Een vloek voor den koning, den rijken vorst,
Die onze ellend' niet vermind'ren dorst,
Die ons voor den laatsten stuiver verried
En ons als honden neerschieten liet —
Wij weven, wij weven!

Een vloek voor 't valsche vaderland,
Waar slechts gedijen smaad en schand',
Waar elke bloem reeds vroeg verdort,
De worm door het vuil gevoederd wordt:
Wij weven, wij weven!

De weefspoel vliegt, de weefstoel kraakt,
Wij weven tot het sterven naakt —
Oud-Duitschland, wij weven uw lijkendoek,
Wij weven daarin den drievoudigen vloek:
Wij weven, wij weven!

Na deze gedichten vindt men de roerende, aan-

klagende verzen in „Lazarus”, die hiermee aan-
vangen:

Heeft men veel, dan zal men dra
Véél meer nog daarbij bekomen.
Wie weinig heeft, dien zal
Ook 't weinige worden genomen.
Maar als ge gansch niets hebt,
O, laat u dan begraven —
Recht op leven, arme, is voor hen
Die hebben goed en have....

Dezelfde sombere toon klinkt in „Der Philantrop”,
in „Morphine” en zoo tallooze andere gedichten. En
toch had deze zwaarmoedige teleurgestelde het leven
en de wereld lief, toch was hij strijdbaar tot aan
het einde toe. Lichamelijk leed hij soms hevig — de
crisis in zijn zenuwstelsel maakte hem tot neurasthe-
nicus — hij roept tenslotte weer om God — en nog
leeft zijn geest op. Hij vraagt nogmaals het geluk
te doorleven, in vreugde en gezondheid, met zijn
geliefde.

Want is men dood, dan moet men lang
In 't graf liggen. Ik ben bang,
Ja, ik ben bang, de opstanding
Is niet zoo'n heel gemakkelijk ding....

Doch in „Enfant perdu” ziet hij zichzelf als de
schildwacht, die trouw heeft gewaakt en gestreden,
doch nu zijn plaats verlaten moet, zijn plaats in het
leger der menschheid:

Een post is er vakant. De wonden bloeden.
De eene valt, de anderen rukken op,

Toch val ik onverwonnen, en mijn wapens
Zijn niet gebroken — slechts mijn harte brak. . .
„Trouw tot in den dood”. Ja, dat was hij ondanks
alles. En in zijn „Zeitgedichte” heeft hij ons vóór-
gezongen: waarom. Om ons te doen ontwaken, zoo-
dra het gevaar naderde. . .

Slaat op den trommel, onbevreesd,
En kust de marketenster!
Dat is de gansche wetenschap,
Dat is der boeken diepste zin.

Trommel de lieden uit den slaap,
Trommel de jongeren tot ontwaken,
Ga met den trommel flink op stap:
Dat is de gansche wetenschap.

Dat is de Hegelsche filosofie,
Dat is wat ik uit boeken ken:
Ik heb 't begrepen en gedacht,
Omdat ik een goede tamboer ben!

En trotsch, fier, grootsch is zijn eigen levensdicht:
„Ik ben het zwaard, ik ben de vlam!

Ik heb u verlicht in de duisternis, en toen de slag
begon, streed ik vooraan in de eerste rij.

Rond om mij liggen de lijken mijner vrienden,
doch we hebben overwonnen. Wij hebben gezege-
vierd, doch rond om liggen de lijken mijner vrienden.
In de juichende triomfgezangen klinken de koralen
der doodenherdenking. Wij hebben echter tijd noch
tot vreugd, noch tot treurnis. Opnieuw schallen de
horens, het gaat om nieuwen strijd. . . .

Ik ben het Zwaard, ik ben de Vlam. . . .”

VII.

Het laatste hoofdstuk van Heine's leven is tragisch geweest: geslingerd tusschen doodsverlangen en levensbegeerte, tusschen godsdienst en ongeloof, was hij ten prooi aan de grootste onrust en innerlijke ge-deeldheid. Reeds in 1832 was zijn linkerhand ver-lamd, zijn ruggemergtering deed hem zijn zinnen verliezen. Zijn nerveuze toestand werd voortdurend pijnlijker, zijn leed immer groter. Zijn lichaam noemt hij zelf „een lijk, waarin de geest is vergiftigd.” Meermalen verzucht hij: dat het beter ware „niet geboren te zijn.” In 1848 maakt hij zijn testament, waarin hij nog belijdt, „geleefd te hebben als een goed heiden.” Doch als de ellende toeneemt, ont-vlucht hij de realiteit en zoekt troost in den gods-dienst, in de verbeeldingen van het geloof dat ziels-rust belooft aan wie lijden. In politieke en economi-sche aangelegenheden blijft Heine vrijwel, die hij was. Doch zijn atheïsme, zijn wellustig pantheïsme, zegt hij vaarwel. In 1848 had de ruggemergtering hem verlamd op het ziekbed geworpen, dat zijn doodsbed zou zijn. In zijn testament van 1851 blijkt hij dan weder tot den godsdienst teruggekeerd: „Sinds vier jaar heb ik allen filosofischen hoogmoed afgelegd en ben ik tot de godsdienstige gedachten en gevoelens teruggekeerd.” Dit is weinig in overeen-stemming met het testament van drie jaar tevoren. Is Heine wel waarlijk godsdienstig? Geloofde hij tot zijn dood (1856) werkelijk oprecht?

Wij hebben geen redenen, er aan te twijfelen, dat

ook deze mensch in den hoogsten nood zich vastklemde aan de laatste illusie. Maar wel mogen we aannemen, dat Heine's geloof, uit zielkundige behoeften gesproten, voortgekomen uit innerlijke en lichamelijke ellende, voortdurend strijd voerde met zijn rede. Dat toch weten we uit zijn laatste gedichten! Het is wonderlijk, hoe Heine, ondanks zijn bekeering in de laatste jaren zijns levens, worstelt met zijn eigen religie. Wanhopig is soms zijn toon.

Laat die heilige parabolen,
Laat die vrome hypothesen
Zoek toch de verdomde vragen
Zonder omweg op te lossen!

Waarom sleept bloedend, ellendig
Onder kruislast zich de rechtvaardige,
Terwijl de slechte, zegevierend,
Gelukkig troont hoog op zijn ros?

Waarom de schuld? Is soms
Onze Heer niet gansch almachtig?
Of steunt hij zelf het onrecht?
O! dat ware te verachten.

Zoo vragen we eindeloos.
Tot met een handvol aarde
Men ons den mond stopt. Altoos.
Maar heeft zoo'n antwoord waarde?

En in diezelfde gedichten leeft nog weer de ironie op, wanneer hij God zegt, dat hij diens paradijs niet liefheeft, omdat er geen schoonere vrouwen zijn dan

reeds op aarde. „O Heer, ik geloof, het was het beste: ge liet me hier in deze wereld. Genees mij slechts van mijn gebreken, en zorg ook wat voor eenig geld. . . .” „Gezondheid slechts, en geld-toeslag verlang ik. Heer! O, laat mij vroolijk nog veel schoone dagen hier leven bij mijn vrouw „in status quo”. Dezelfde bijna sarcastische spot ontmoeten we in zijn „Miserere”. Hij benijdt hen, die een dood hebben zonder pijn, in tegenstelling tot den dichter, die nu al zeven jaren lijdt. Toch heeft hij geen talent, om martelaar te zijn. En tot God zegt hij:

De smart verdooft den heeten zin
En maakt mij melankoliek.
Komt niet de treurige musch aan zijn eind,
Dan word ik tenslotte nog katholiek.

Ik huil U dan de ooren vol
Als elke goede Christen. . . .
O! miserere! Verloren gaat dan
De beste der humoristen!

Een enkele maal heeft Heine zelf zijn ziel ontleed, zijn gansche zieke wezen voor zich zelf blootgelegd. En hij begrijpt, dat de godsdienst hem een bedwelmung is. „Voor den gezonde is het Christendom onbruikbaar met zijn berusting en eenzijdigheden. Voor den zieke echter, ik verzeker het U, is het een heel goede godsdienst.”¹⁾ En nog scherper drukt hij zich uit: „Er is meer verwantschap tusschen opium en

¹⁾ Gesprek met Stahr in Oct. 1850. Strodtmann: „Heine” II.

godsdiens, dan de meeste menschen droomen kunnen." ¹⁾ Heeft hij dus volledig gevat, dat de godsdiens was wat Freud noemt een „dwang-neurose", een vrijwillig aanvaarde fictieve voorstellingswereld, waarin men zich dwingt de ware, hopeloos-ellendige werkelijkheid te vergeten? Heine gelooft aan „zijn onsterfelijke ziel", wil daar althans aan gelooven. Doch tegelijk spot hij met het hiernamaals en zijn beloften die zijn „als het mooie mergpijpje, dat de slager, als hij over zijn klanten tevreden is, gratis in hun mand stopt." ²⁾ Het zal niet meer noodig zijn, de ellendigen naar den hemel te verwijzen, zoodra het duidelijk is, dat ze op aarde gelukkig kunnen zijn, heeft de dichter geleerd. ³⁾ Thans wanhoopt hij aan dat aardsche geluk voor zichzelf. En alle bitterheid, alle door smart geadelde humor komt tot uiting in dit schrijven: „Inderdaad, ik ben tot den godsdiens teruggekeerd. Is het de schuld der morfine of der krampen? Ik weet het niet. Maar het is zoo. Ik geloof opnieuw aan een persoonlijk God. Ziedaar waartoe men komt als men ziek is, tot stervens toe afgetakeld.

¹⁾ Strodttmann: „Heine" II.

²⁾ Voorrede op de „Romanzero".

³⁾ „Wij hebben de landen gemeten, de natuurkrachten bepaald, de middelen der industrie berekend, en zie, wij hebben gevonden: dat deze aarde groot genoeg is; dat ze voor ieder voldoende ruimte biedt, die de woning van zijn geluk daarop bouwen wil. Dat deze aarde ons allen voldoende kan voeden, indien wij allen arbeiden en niet op kosten van een ander leven willen; en dat het niet noodig is, de grootste en armste klasse naar den hemel te verwijzen." (Die romantische Schule).

Maak me er geen verwijt van. Als het Deutsche volk in zijn wanhoop den koning van Pruisen aanvaardt, waarom zou ik dan geen persoonlijk God aanvaarden? Luister naar deze groote waarheid: Daar waar geen gezondheid meer is, geen geld en geen menschelijke rede — daar begint het Christendom...¹⁾ Deze godslastering uit den mond van den godsdienstige werpt een merkwaardigen blik op den droevigen zielstoestand van den tot een wrak geslagen rebel, wiens geest nog meester is over het zieke lichaam, dat nochtans drijft naar de suggestieve bedwelming van het godsdienstig geloof.

In deze laatste jaren van Heine's leven is zijn pessimisme, zijn levensmoeheid toegenomen. Kwamen zij voort uit armoe en verschrompeling? Neen. Want met volle hand had Heine zijn rijkdom uitgestort. Hij had willen genieten, deze zanger, vroolijk willen zijn. Doch hoe droef is het leven, hoe smartelijk het bestaan! En heimwee bevangt hem naar wat niet is, naar den droom, naar het ideaal. Wat is de wereld verlaten van al deze schoonheid, al deze heerlijkheid! Zoo groeit de weemoed met den strijd, en de zwaar- moedigheid met de rebellie. Want de stem van den enkeling verneemt nog geen echo, en het vuur dat hij ontsteekt, vindt geen brandstof genoeg, om hoog op te laaien tot verterende vlam. Eens, in zijn „Reise- bilder“, heeft Heine in proza uitgedrukt wat hij onderging bij dit alles, en hoe het hem te moede was,

¹⁾ Gesprek met Alfred Meissner. Zie Strodtmann: „Heine“ II.

en dit hoofdstuk is zijn schoonste grafschrift geworden:

„. . . . Als onder een triomfboog van kolossale wolkenmassa's steeg de zon op, zegevierend, hooger, een schoonen dag verwarmend. Het was mij echter te moede als de arme maan, die nog verbleekend aan den hemel stond. Hij had zijn eenzame loopbaan doorgewandeld in dorren nachttijd, waarin het geluk sliep en slechts spoken, uilen en zondaren op pad waren. En nu, waar de jonge dag opstijgt, met juichende stralen en vliegend morgenrood, nu moet hij vertrekken — nog een weemoedige blik naar het groote wereldlicht en hij vergaat als een ijle nevel.

„Het zal een schoone dag worden”, riep mijn reisgenoot me uit den wagen toe. Ja, het zal een schoone dag worden, herhaalde zacht mijn verlangende hart, en het sidderde van weemoed en vreugde. Ja, het zal een schoone dag worden, de vrijheidszon zal de aarde gelukkiger verwarmen dan alle sterren der aristocratie tezamen; een nieuw geslacht zal omhoog bloeien, dat opgevoed wordt in liefde naar vrije keuze en niet in dwangbedden en onder contrôle van geestelijke grenswachters; met de vrije geboorte zullen ook in de menschen vrije gedachten en gevoelens ter wereld komen, waarvan wij, geboren knechten, geen begrip hebben. O, zij zullen evenzoo weinig begrijpen, hoe verschrikkelijk de nacht was, in welks duisternis wij moeten leven en hoe gruwelijk wij hebben te strijden met hatelijke spoken, domperige uilen en schijnheilige zondaars! O! wij arme strijders, dat wij onzen levens-tijd in zulk een strijd moeten besteden, en moede zijn

en bleek, wanneer de zegedag stralen zal! De gloed van den zonsopgang zal onze wangen niet meer rood kleuren en onze harten niet meer verwarmen kunnen, wij sterven weg zooals de scheidende maan — al te kort gemeten is des menschen loopbaan met het onverbiddelijke graf aan het eind.

Ik weet waarlijk niet, of ik het verdien, dat men mij met een lofkrans de kist versiere. De poezie, hoezeer ik haar ook liefhad, was mij immer slechts heilig speeltuig of een gewijd middel tot verheven doeleinden. Ik heb geen groote waarde gehecht aan dichteroem, en of men mijn liederen prijst of hoont, daar bekommer ik mij weinig om. Maar een zwaard moet men mij op de kist leggen: want ik was een dapper soldaat in den bevrijdingsstrijd der menschheid.”